

XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA BERGAMA KAZASI'NDA
TARIM VE HAYVANCILIK
AGRICULTURE AND LIVESTOCK IN BERGAMA IN THE
MID-19TH CENTURY

ASUMAN KARABULUT

Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/
Assist. Prof. Dr. Erzincan University Faculty of Science and Letters History Department
asuman_krbt@hotmail.com
ORCID ID: orcid.org/0000-0003-2816-7286

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute
TAED-61, Ocak-January 2018 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 23.08.2017
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 15.12.2017
Sayfa-*Pages* : 333-356
DOI- : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3807>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by iThenticate or Turnitin.

**XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA BERGAMA KAZASI'NDA
TARIM VE HAYVANCILIK**
AGRICULTURE AND LIVESTOCK IN BERGAMA IN THE
MID-19TH CENTURY

ASUMAN KARABULUT

Öz

Bu çalışmada, Bakırçay Havzası'nın verimli toprakları üzerinde kurulmuş olan Bergama Kazası'nın XIX. yüzyıl ortalarındaki tarım ve hayvancılık faaliyetleri ele alınmıştır. Çalışma, kaza merkezi, nahiyeler ve köylere ait olan on iki adet temettuat defteri göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Yapılan bu araştırmada, kaza merkezi, nahije ve köylerdeki arazilerin toplam miktarı hesaplanmıştır. Ayrıca, bu arazinin ne kadarının tarla, ne kadarının bağ-bahçe olduğu ve bu tarım işletmelerinin büyüklüğü gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Kazanın büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığı, taşımacılık ve tarla sürmede kullanılan hayvanların neler olduğu ve arıcılık faaliyetleri ile halkın elinde bunlardan ne kadar bulunduğu da ortaya konması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bergama, Kaza, Tarım, Hayvancılık.

Abstract

In this study, agricultural and livestock activities in the middle of the 19th century of Bergama district, established on fertile lands of the Bakırçay Basin, were discussed. The study was carried out in consideration of twelve financial records (Temettuat) belonging to the district center, the township and the villagers. In this research, the total amount of the land in the district center, the township and the villages was calculated. It also focuses on how much of this land is in the field, how much of this land is in the vineyard, and the size of these agricultural enterprises. It is aimed to reveal what are the animals used for cattle and sheep/goat farming, transporting and field riding and bee keeping activities and how many people have got of these.

Key Words: Bergama, District, Agriculture, Livestock.

Giriş

Tarım, Osmanlı Devleti'nde ekonomik yapının çekirdeğini oluşturan bir unsurdur. Devletin iktisadi yapısına büyük ölçüde yön veren tarım olgusu, 1839 sonrası yeni kavramının anlam kazandığı dönemde değişime uğramıştır. Bu dönemde halkın refah düzeyinin belirlenmesi hedeflenerek kişinin emlak, arazi ve hayvanat sayımları sonucu Temettuat defterleri oluşturulmuştur. Bu defterler, XIX. yüzyılın ikinci yarısında araştırmacılara yerel ölçekte önemli bilgiler sunmaktadır.

Temettuat defterlerinin çok büyük bir kısmı 1844/45 (1260/61) yıllarına ait olmasına rağmen, tahrir konusunda Tanzimat'ın ilanından bir yıl önce bir takım çalışmalar yapılarak Tanzimat'ın uygulanmasına zemin hazırlamıştır. Konuya dair düzenlemelerin 1840 (1256) tarihinde tamamlanmasının ardından muhassıllar

denetiminde sayımlar gerçekleşmiş, ancak verginin adil ölçülerde tahsili mümkün olmamıştır. Bu sebeple 1844/45 tarihlerinde daha kapsamlı bir sayıma gidilmiştir¹.

Bergama'ya ait 12 adet temettuat defteri de temettuat sayımlarının ilk gerçekleştiği 1840 yılına aittir. 1844/45 tarihinde yapılan asıl sayımlarla aralarında bir takım farklılıklar bulunmaktadır. 1840 tarihinde tutulan defterlerde alınan vergi miktarı yerine emlak arazi ve hayvanatın kıymeti belirtilmiştir. Ayrıca defterde yer alan sütunlar nüfus defterlerini andırmaktadır. Bergama temettuat defterleri de bu mahiyettedir².

Bu çalışmada, Bergama temettuat defterleri esas alınarak Bergama kaza merkezinin, nahiyelerinin ve köylerinin tarım ve hayvancılık faaliyetleri ele alınmıştır. Bakırçay Havzası'nın verimli toprakları üzerinde yer alan Bergama'da, 1839/40 tarihinde kaza dâhilinde şahıslar üzerine kayıtlı arazin büyüklüğü 123.489 dönümdür. Bu arazinin 84.905 dönümü merkezde, 12.888.5 dönümü Nevahi-i Bergama'da, 25.695.5 dönümü ise köylerde yer almaktadır. Bu verilere dayanarak kaza merkezinde, nahiyelerde ve köylerdeki arazi dağılımı tablolara dökülerek detaylı bir şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1) Kaza Merkezinde Arazi Dağılımı

Bergama'ya ait 1840 yılı temettuat defterleri incelendiğinde Bergama kaza merkezinin 14 mahallesi olduğu görülmektedir³. Bu mahallelerde toplam hane sayısı 844'dür. Bunlardan Müslüman hanelerin toplamı 546 adet olup mahallelerin hane sayısına göre sıralaması şöyledir; 92 hane ile Kurşunlu Mahallesi, 73 hane Kadı Hayrettin, 70 hane Sufiler, 68 hane Mürsel, 57 hane Hoca Sinan, 55 hane Divane Hızır, 47 hane İplikçi Yunus, 38 hane Tura Bey, 33 hane Demirtaş, 13 hane Atmaca Mahallesi gelmektedir. 546 hanenin 844 hane içinde oranı % 65'tir⁴.

Temettuat defterlerinde Bergama Kazası mahalleleri gayrimüslim ve Müslüman olarak birbirinden ayrılmıştır. Gayrimüslim hane sayısı hesaplandığında bunların toplamının 298 olduğu söylenebilir. Gayrimüslimlerin yaşadığı mahalleler de hane sayısına göre sıralanacak olursa; Saray 134 hane ile başta gelmektedir. Arkasından 65 hane ile Mahalle-i Cedid, 59 hane ile Cami-i Kebir, 40 hane ile Ermeni Mahallesi gelmektedir. Saray, Mahalle-i Cedid ve Cami Kebir mahallelerini Rumlar oluştururken

¹Sait Öztürk, "Türkiye'de Temettuat Çalışmaları", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 2003, ss. 287-304.

² Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye Nezareti Varidat Muhasebesi Temettuat Defterleri; BOA.ML.VRD.TMT.d. 1578, BOA.ML.VRD.TMT.d. 1579, BOA.ML.VRD.TMT.d. 1580, BOA.ML.VRD.TMT.d. 1581, BOA.ML.VRD.TMT.d. 1582, BOA.ML.VRD.TMT.d. 1583, BOA.ML.VRD.TMT.d. 1584, BOA.ML.VRD.TMT.d. 1585, BOA.ML.VRD.TMT.d. 1586, BOA.ML.VRD.TMT.d. 16011, BOA.ML.VRD.TMT.d. 17560, BOA.ML.VRD.TMT.d. 17561.

³Bu yıllarda yapılan nüfus sayımlarında Bergama'da mahalle sayısının temettuatlarda verilen mahalle sayısından daha fazla olduğu görülmektedir. 1836/37 yılı nüfus sayımında Bergama'da 24 mahalle kayıtlıdır. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Nüfus Defterleri; BOA.NFS.d.1274; 1838/39 yıllarında yapılan sayımda ise 21 mahalle vardır. Bkz. BOA.NFS.d.1278; Öyle ise; temettuat defterlerine kaydedilen mahalle sayısının nüfus defterlerine göre bu kadar düşük oluşu, defterde yer yer eksikleri görülen sayfalar ile açıklanabilir.

⁴BOA.ML.VRD.TMT.d.1578; BOA.ML.VRD.TMT.d.1580; BOA.ML.VRD.TMT.d.1583.

adından da belli olabileceği gibi Ermeni Mahallesi'nde Ermeniler yaşamaktadır. Bu 298 hanenin 844 hane içinde oranı % 35'dir.

Adı geçen mahallelerde yaşayan Bergama halkının geçimini ne şekilde sağladığı konusundaki sorulara da Bergama temettuat defterlerinde yer alan bilgiler doğrultusunda cevap verilmeye çalışılacaktır. Bergama kaza merkezinde dönüm olarak arazi dağılımı ise tablo 1'deki gibidir.

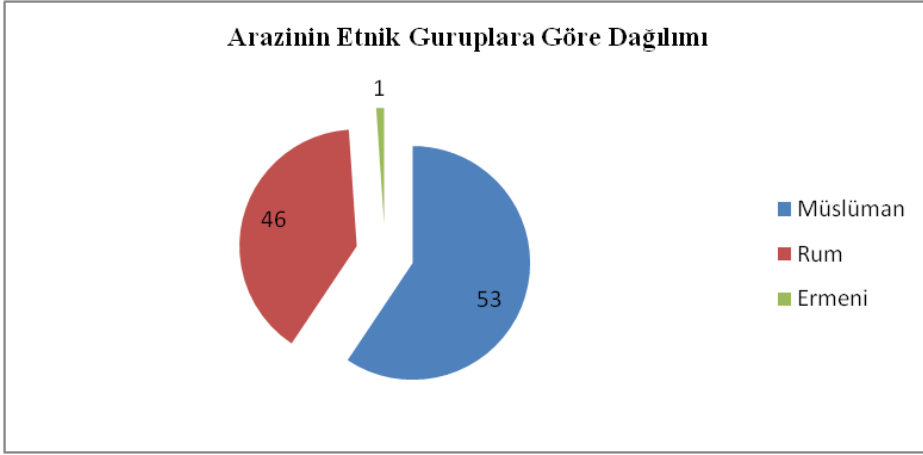
Tablo 1: Bergama Merkezinde Dönüm Olarak Arazi Dağılımı⁵

Mahalleler	Tarla			Bağ			Bahçe			Zeytinlik	Yoncalık
	Müslüman	Rum	Ermeni	Müslüman	Rum	Ermeni	Müslüman	Rum	Ermeni	Müslüman	Müslüman
Kuşunlu	631	-	-	1124	-	-	1	-	-	Dönüm yazmıyor	Dönüm yazmıyor
Atmaca	228	-	-	8	-	-	-	-	-	-	-
Demirtaş	239	-	-	71.5	-	-	-	-	-	-	-
Kadı Hayrettin	520	-	-	88.5	-	-	-	-	-	-	-
İplikçi Yunus	1.610	-	-	23	-	-	-	-	-	-	-
Hoca Sinan	446.5	-	-	22.5	-	-	-	-	-	-	-
Tura Bey	998	-	-	40.5	-	-	-	-	-	-	-
Mürsel	631	-	-	99	-	-	14	-	-	-	-
Sufiler	261	-	-	49	-	-	-	-	-	-	-
Divane Hızır	874	-	-	87.5	-	-	-	-	-	-	-
Saray	-	4085	-	-	145.5	-	-	194	-	-	-
Mahalle-i Cedid	-	680	-	-	23.5	-	-	-	-	-	-
Mahalle-i Kebir	-	746	-	-	89	-	-	-	-	-	-
Ermenyan	-	-	102	-	-	-	-	-	54.5	-	-
TOPLAM	6438.5	5511	102	1613.5	258	-	15	194	54.5	-	-

Tablo 1'de de görülebileceği üzere Bergama arazisinin büyük bir kısmını tarlalar oluşturmaktadır. Tarla olarak ayrılmış arazinin toplamı 12.051.5 dönümdür. Bu arazinin 6.438.5 dönümü Müslümanlara, 5.511 dönümü Rumlara, 102 dönümü ise Ermeni tebaaya aittir. Bağ olarak kullanılan arazinin tarlaya göre daha az olduğu görülmektedir. Bu durum incelenen dönemde Bergama'da yaşayan hane reislerinin bağıcılığı bir geçim kaynağı olarak görmekten çok kendi ihtiyaçlarını gidermek için yaptıklarını düşündürmektedir. Bağların 1.902.5 dönümlük arazisinin 1.613.5 dönümü Müslümanlara, 258 dönümü ise Rumlara aittir. Kayıtlarda Ermenilere ait bağ bulunmamaktadır. Bahçe olarak ayrılan 263.5 dönümlük arazinin yalnızca 15 dönümlük kısmı Müslümanlara aittir. Geriye kalan 194 dönümüne Rumlar, 54.5 dönümüne ise Ermeniler maliktir.

⁵Bergama Temettuat Defterleri verilerine göre hazırlanmıştır.

Şekil 1: Bergama Merkezi'nde Arazinin Etnik Guruplara Göre Dağılımı

Yoncalık ve zeytinlik için ayrılan araziler yine Kurşunlu Mahallesinde bulunan Hacı Mustafa oğlu Mehmed isimli bir aile reisine aittir. Yoncalık ve zeytinlik arazisinin dönümü belirtilmemiştir. Yalnızca bu arazilerin değeri ile ilgili bilgiler mevcuttur. Bunların dışında, hane reisleri üzerine kayıtlı zeytin ağacı sayısı da temettuat defterlerinde verilmiştir. Buna göre; Kurşunlu Mahallesi'nde 216 ağaç, İplikçi Yunus Mahallesi'nde 3.749 ağaç, Atmaca Mahallesi'nde 116 ağaç, Hoca Sinan Mahallesi'nde 71 ağaç, Tura Bey Mahallesi'nde 116 ağaç, Mürsel Mahallesi'nde 450 ağaç, Sufiler Mahallesi'nde 118 ağaç, Divane Hızır Mahallesi'nde 211 ağaç, Demirtaş Mahallesi'nde 94 ağaç, Kadı Hayrettin Mahallesi'nde 561 ağaç, Cami-i Kebir Mahallesi'nde 74 ağaç, Ermeni Mahallesi'nde 38 ağaç, Saray Mahallesinde 151 ağaç, Mahalle-i Cedid'de 133 ağaç kayda geçmiştir. Kaza merkezinde toplam 6.098 zeytin ağacı kaydı bulunmaktadır.

Bergama arazileri temettuat kayıtlarına göre genel anlamda tarla ve bağ olarak sınıflandırılmıştır. Tarlanın niteliği mezru veya gayri mezru yani ekili olup olmadığı belirtilmediğinden 1840 tarihinde bu arazinin ne kadarının ekili-dikili arazi olduğunu belirlemek pek mümkün değildir.

1.1) Bergama'da Büyük Arazi Sahipleri

Bergama Kazası'nda bulunan büyük arazi sahipleri, ikamet ettikleri mahalleler ve bu arazi sahiplerinin meslekleri tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Bergama'da Büyük Arazi Sahipleri

Mahalle	Arazi Sahibinin Şöhreti ve İsmi	Arazi Miktarı (Dönüm)	Mesleği
İplikçi Yunus	Zayutlu Osman Ağa	50	-
İplikçi Yunus	Eğrigöllü Hacı Mehmet	50	-
Sufiler	Deli Ali	50	Çiftçi
Divanehızır	Halil oğlu Süleyman	50	Çiftçi
Divanehızır	Ömer Ağa oğlu Sadık	50	Hazinedar
Hoca Sinan	Sadık Köle	50	Köle
Tura Bey	Hacı Mustafa	50	Bezzaz

Mürsel	Ahmedbeylerli Hacı Ahmet	50	-
Saray	Aposnat Oğlu Nikola	50	Bağçevan
Saray	Sisam Anistas	50	Bağçevan
İplikçi Yunus	Hacı Bodur oğlu Osman Ağa	55	Çiftçi
Cami Kebir	Baklacı Yani	55	Baklacı
Kadı Hayrettin	Mehmet oğlu Yakup Efendi	60	-
Mürsel	Bıçakçı Ömer	60	Bıçakçı
Saray	Toka oğlu Atnaş	60	Terzi
Saray	Fulfanar'ın Damadı Atnaş	60	Çoban
Kurşunlu	Hüseyin Kavas	70	-
Saray	Komazo oğlu Livo	70	Rençber
Saray	Hacı İltizani oğlu Yani	72	Değirmenci
Demirtaş	Hacı Ömer oğlu Mehmed	73	Bakkal
Hoca Sinan	Kaşıklı Musa	75	Kaşıklı
İplikçi Yunus	Harputlu Hacı Halil Ağa	80	Çiftçi
Kurşunlu	Dünderhılı Hacı Yusuf Efendi	82	Rençber
Kurşunlu	Arif Ağa	86	-
Saray	Kâhya Yani	100	Kâhya
Saray	Mahmar Damadı Hristo	100	-
Cami Kebir	Bağçevan Nikola Zevcesi	100	-
Saray	Değirmenci Anton	100	Değirmenci
Atmaca	Serdarçı oğlu Halil	102	Bezzaz
Saray	Mahalle Kâhyası İstefani	110	Kâhya
Saray	Arnavut oğlu Yani	110	Çiftçi
Divane Hızır	Hacı İsmail oğlu Hacı Beşe	120	-
Divane Hızır	Hacı Hüseyin	120	Kasap
Saray	Mumcu Hristo	120	Mumcu
Tura Bey	Hacı Hafız Ali	120	Bezzaz
Saray	Angeli oğlu Yorgine	120	-
Saray	Hacı Mirat oğlu Dimitri	130	Çiftçi
Kurşunlu	Hacı Mustafaoğlu Mehmed	150	-
Cedid	Arnavut oğlu Nikola Zevcesi	150	-
Saray	Sahir Kâhya Yorgi	160	Kâhya
Saray	Nara Oğlu Todori	180	Çoban
Cedid	Kara Biyıklı Atnaş	200	-
Saray	Mihali Atnaş	200	-
Saray	Konstantin'in Zevcesi	200	-
Divane Hızır	Hacı Mustafa Oğlu Halil Ağa	300	Çiftçi
Saray	Muytab Atnaş	300	Muytab
İplikçi Yunus	Harputluzade Hacı Mustafa Ağa	380	-
İplikçi Yunus	Hacı Bodur Oğlu Hasan Ağa	400	-
Saray	Yafar'ın Oğlu Yetim Konstantin	500	Kasap
Saray	Enderya Oğlu Anistas	800	Çiftçi

Kaza merkezinde büyük toprak sahibi ailelerden 50 hane reisinin 25'i Müslüman, 25'i gayrimüslimdir. Burada dikkat çeken husus büyük toprak sahibi ailelerin yarısını gayrimüslimlerin oluşturmasıdır. Kaza merkezinde hemen her Müslüman aile küçük dönümler halinde tarla, bağ ve bahçeye sahip iken, toprak sahibi gayrimüslimlerin genellikle büyük dönümlü arazilere malik oldukları tespit edilmiştir. Dikkat edildiğinde

Bergama merkezinde büyük arazi sahipleri Rum tebaadan oluşmaktadır. Enderya oğlu Anistas isimli bir çiftçi Bergama merkezinde 800 dönüm ile en büyük araziye sahiptir. Mahalleler arasında da 50 dönüm üzeri araziye sahip ailelerin en fazla olduğu yer Rumların ikamet ettiği Saray'dır. Temettuat defterlerinden büyük toprak sahiplerinin çiftçilik ve reñberliğin yanında kasaplık, mumculuk, terzilik, değirmencilik, muytablık (dokumacı, kıl dokuyarak geçimini sağlayan) gibi farklı işlerle de uğraştıkları, ayrıca sahip oldukları toprakları eşi veya kardeşi ile müşterek olarak paylaştıkları belirlenmiştir.

Bakırçay ovasına doğru gelişme gösteren, iklim ve coğrafya açısından yaşamaya elverişli olan Bergama'da, tarım ürünlerinin üretimi ile ilgili bilgilere temettuat defterlerinde rastlanmamaktadır. Ancak daha ileriki yıllara ait salnamelerden, vilayet genelinde diğer kazalar arasında ürün yetiştiriciliği bakımından Bergama'nın ilk sırada geldiği,⁶ iç pazarın ihtiyaçlarının karşılanarak dış pazara yönlendiği anlaşılmaktadır. Buğday, arpa, yulaf, pamuk, çavdar, mısır, bakla, nohut, palamut, burçak, akdarı, tütün, çam kozalağı, zeytin gibi ürünlerin yetiştirilip ihraç edildiği bilinmektedir⁷.

2) Bergama Nahiyelerinde Arazi Dağılımı

Tanzimat'tan sonra genellikle kazadan küçük idarî birimler için kullanılan nahiye, sözlükte taraf, cihet, yöre, kenar, bölge anlamlarına gelmektedir⁸. 1864 Nizamnamesi'nde nahiye için "*birkaç köyün toplanmasıyla meydana gelen yerleşmeler; kaza olmayıp kazalara ilhak edilerek nahiye itibar olunacaktır*" tabiri kullanılmıştır. Ancak bu nizamname nahiyelerin kuruluşu, organları ve yönetim şekli hakkında bir hüküm içermemekteydi. Bu hususun etraflı bir şekilde ele alınması ise 1871 Nizamnamesi'nde mümkün olmuştur⁹. Buna göre, taşra yönetim hiyerarşisinde kazadan küçük idari birimi tanımlayan nahiye tabirinin anlam kazanması XIX. yüzyılın sonlarına dayandığını söylemek doğru bir tespit gibi görünmektedir.¹⁰

Nevahi-i Bergama, yani bugünkü Kınık XV. yüzyılda Bergama gibi Hüdavendigâr sancağına bağlı bir kaza konumundadır. 1831 yılı sayımında ve 1839/40 temettuat defterlerinde de kaza olarak belirtilmiştir. Ancak XIX. yüzyılın sonlarına doğru zikredilen yer kaza değil, Bergama'nın bir nahiyesi olarak geçmektedir¹¹.

Nevahi-i Bergama bünyesinde yer alan üç yerleşim biriminden Poyracık, Hatunili ve Kınık'ta şahıslar üzerine kayıtlı arazi dağılımı Temettuat defterlerinde verilmiştir¹².

⁶Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 6, 1301/1884, s. 112.

⁷Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 5, 1300/1883, s. 151; Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 25, 1326/1908, s. 310

⁸İlhan Şahin, "Nahiye", *DİA*, Cilt.32, 2006, ss. 306-308.

⁹İlber Ortalı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK., Ankara 2011, s. 99.

¹⁰Mustafa Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 2, Yıl 2011, ss. 29-50.

¹¹1881 tarihinde Bergama'nın 7 adet nahiyesi bulunmaktadır. Bunlar: Nevahi-i Bergama, İlca-i Bergama, Çandarlı, Kozak, Ayazmend, Dikili ve Kiliseköy'dür. 1840 tarihinde Nevahi-i Bergama'yı tanımlamak için kullanılan nahiye, nahiye müdürlüğü anlamında değil, Bergama'nın bir bölgesini tanımlamak için kullanılmaktadır.

¹²İzmir'in Kınık ilçesine bağlı bir mahalle olan Poyracık'tan da zaman zaman Nevahi-i Bergama olarak bahsedilmektedir. Bkz: BOA. ML.VRD.TMT.d.1585, BOA.NFS.d.1274, Osman Bayatlı, *Bergama'da Yakın Tarih*, Cilt 2, Haz. Halim Yazıcı- Bekir Yurdakul, Bergama Belediyesi Yayınları, İzmir 2016, s.

Buna göre Poyracık ve Hatunili'nde gayrimüslim halk mevcut değildir. Bu iki yerleşim birimine ait 5.273 dönüm tarlanın tamamı Müslümanlara aittir. Kınık'ta ise 3.969 dönüm tarla Müslümanlara, 1.617.5 dönüm tarla Rumlara, 870.5 dönüm tarla ise Ermenilere aittir. Nevahi-i Bergama'da yaşayan hane reislerine ait tarla toplam 11.730 dönümdür.

Tablo 3: Bergama Nahiyelerinde Arazi Dağılımı

Nahiyeler	Tarla			Bağ			Bahçe		
	Müslüman	Rum	Ermeni	Müslüman	Rum	Ermeni	Müslüman	Rum	Ermeni
Poyracık	2777	-	-	127	-	-	-	-	-
Hatunili	2496	-	-	99.5	-	-	-	-	-
Kınık	3969	1617.5	870.5	363	419	148	2	-	-
TOPLAM	9242	1617.5	870.5	589.5	419	148	2	0	0

Bergama kazasında olduğu gibi Nevahi-i Bergama'da bağ için ayrılmış olan arazinin, tarla için ayrılan bölümden daha az olduğunu söylemek mümkündür. Toplam 1.150.5 dönüm bağın 589.5 dönümü Müslüman, 419 dönümü Rum, 148 dönümü ise Ermeni aile reislerine aittir. 2 dönüm bahçe, Kınık'ta Müslüman bir aile reisine aittir. Bergama'nın hemen her yerinde zeytincilik oldukça gelişmiştir. Nevahi-i Bergama'da zeytin ağacı dağılımından söz edilecek olursa; Poyracık 257 ağaç, Hatunili'nde 12 ağaç kayıtlıdır. Kınık'ta 199 ağaç Müslümanlara, 4 ağaç Ermenilere, 38 ağaç Rumlara aittir. Toplam kayıtlı ağaç sayısı ise 241'dir.

3) Bergama Köylerinde Arazi Dağılımı

Bergama kaza merkezinde olduğu gibi köylerinde de arazinin büyük bir kısmı tarlaya ayrılmıştır. Toplam 24.153.5 dönüm tarlanın 22.671.5 dönümü Müslümanlara 1.482 dönümü Rumlara aittir. Temettuat kayıtlarında Ermenilere ait tarla bulunmamaktadır.

40; Nahie merkezi bazen Poyracık bazen Kınık olarak değiştirilmiştir. 10/M/1328'de Bergama kazasına tabi Bergama nahiyesi merkezinin Poyracık karyesinden Kınık kasabasına nakli uygun bulunmuştur. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Belgesi, BOA.DH.MUİ.24/2; 21/Ra/1330 (10 Mart 1912)'da Aydın vilayeti Bergama kazasına tabi Kınık nahie merkezi Poyracık kasabasına nakledilmiştir. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dahiliye, BOA.İ.DH. 1492/1330; 22/L /1331(24 Eylül 1913)'de ise Birinci sınıftan nahie olan Kınık'ın ikinci sınıfa tenziliyle Poyracık adıyla üçüncü sınıftan bir nahie teşkilinin kanun-ı mahsus mütevakıf olmuştur. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti İdare Evrakı, BOA.DH.İD. 183/19; 05/B /1339(15 Mart 1921)'da Bergama Kazası'na tabi Kınık Nahie merkezi tekrar Poyracık Karyesi'nden Kınık Kasabası'na nakledilmiştir. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Şura-yı Devlet Defterleri, BOA.ŞD.1443/6.

Tablo 4: Bergama Köylerinde Dönüm Olarak Arazi Dağılımı¹³

Köyler	Tarla			Bağ			Bahçe			Zeytinlik
	Müslüman	Rum	Ermeni	Müslüman	Rum	Ermeni	Müslüman	Rum	Ermeni	Müslüman
Bölcek	3113	40	-	86.5	-	-	-	-	-	12
Sarıcalar	2051	-	-	101	-	-	-	-	-	-
Göçbeyli	3524	29	-	120	-	-	-	-	-	-
Çan	419	-	-	100	-	-	-	-	-	-
Uşaklar	990	-	-	47	-	-	-	-	-	-
Avretlü	482	-	-	31	-	-	-	-	-	-
Bademalanı	233	-	-	26.5	-	-	-	-	-	-
Aşağıkırklar	750.5	287	-	41	9	-	-	-	-	-
Soğancı	-	1126	-	-	33.5	-	-	3	-	-
Çam	595	-	-	44.5	-	-	1	-	-	-
Küçükkaya	413	-	-	14	-	-	-	-	-	-
İlica	524.5	-	-	185	-	-	-	-	-	-
Bağcılar	113	-	-	11.5	-	-	-	-	-	-
Cumalı	1449	-	-	50	-	-	7	-	-	-
Kocaömerli	873	-	-	66	-	-	-	-	-	-
Işıklar	113	-	-	43	-	-	-	-	-	-
Dünderli	247	-	-	13.5	-	-	-	-	-	-
Korkaburun	121	-	-	21	-	-	-	-	-	-
Mandır	51	-	-	7	-	-	-	-	-	-
Hamzahocalı	753	-	-	32	-	-	-	-	-	-
Karahıdırlı	518	-	-	32.5	-	-	-	-	-	-
Köseler	535	-	-	51	-	-	-	-	-	-
Günler	695.5	-	-	42.5	-	-	-	-	-	-
Kebirbaba	1108	-	-	20.5	-	-	-	-	-	-
Armağanlar	1028	-	-	39.5	-	-	-	-	-	-
Esenli	235	-	-	19	-	-	-	-	-	-
Örenli	1465	-	-	48.5	-	-	-	-	-	-
Tekkederesi	271	-	-	156.5	-	-	-	26	-	-
TOPLAM	22671.5	1482	0	1450.5	42.5	0	8	29	0	12

Bergama köylerinde bağ için ayrılan arazi 1.493 dönümden meydana gelmektedir. 37 dönüm bahçenin 8 dönümü Müslüman aile reislerine 29 dönümü Rum aile reislerine aittir. 12 dönüm zeytinlik ise Bölcek Karyesi'nde ikamet eden bir aile reisine aittir. Yine kaza merkezinde olduğu gibi köylerde de zeytin ağaçları kayda geçmiştir. Buna göre; Bölcek Köyü 353 ağaç, Sarıcalar Köyü 339 ağaç, Göçbeyli Köyü 393 ağaç, Çan Köyü 22

¹³Bergama Temettuat Defterleri verilerine göre hazırlanmıştır.

ağaç, Uşaklar Köyü 63 ağaç, Avretlü Köyü 24 ağaç, Bademalanı Köyü 4 ağaç, Aşağıkırklar Köyü 56 ağaç, Soğancı Köyü 1.663 ağaç, Çam Köyü, 277 ağaç, Küçükkaya Köyü 250 ağaç, Ilıca Köyü 652 ağaç, Bağcılar Köyü 75 ağaç, Cumalı Köyü 138 ağaç, Kocaömerli Köyü 83 ağaç, Işıklar Köyü 8 ağaç, Dünderlı Köyü 3 ağaç, Hamzahocalı Köyü 53 ağaç, Karahıdırlı Köyü 219 ağaç, Günler Köyü 7 ağaç, Kebirbaba Köyü 23 ağaç, Armağanlar Köyü 642 ağaç, Esenli Köyü 93 ağaç, Örenli 22 ağaç, Tekkederesi Köyü 1.269 ağaç kaydedilmiştir. Toplam zeytin ağacı sayısı 6.731'dir.

4) Kaza Merkezinde Hayvancılık

Özellikle kır iskân yerleşim birimlerinde o mahallin değişmez unsurları arasında yer alan hayvancılık, tarımın önemli kolları arasında bulunmaktadır. Bünyesinde hayvan ıslahı, hayvan yetiştirme, besicilik yapma ve hayvansal ürünleri satma gibi işleri barındıran bu sektörün Bergama ekonomisine katkısı tarım ürünlerinden sonra gelmektedir.

1840 yılına ait temettuat defterleri incelendiğinde Bergama genelinde hayvan potansiyelini yansıtmaması bakımından önemli bilgiler elde edilmektedir. Kaza merkezinde 429 olan büyükbaş hayvan sayısı, bu sektörden ticari amaç güdülmeye başlanmıştır. Bu hayvanlardan daha çok tarla sürmek için gücünden veya sağman olarak sütünden faydalanılmaktadır. Ancak aynı durum küçükbaş hayvancılık ve arıcılık için geçerli değildir. Etinden ve sütünden faydalanılan koyun/keçi sayısı Bergama merkezinde 3.357'dir ve ekonomik getirisi büyükbaş hayvancılıktan daha yüksektir. Arıcılık da koyun/keçi yetiştiriciliği gibi Bergama'nın önemli geçim kaynakları arasında yer almaktadır. 1840 tarihinde kaza merkezinde 5.590 adet arı kovana temettuat defterlerine kaydedilmiştir. O dönemde neredeyse hemen her hanenin eli ayağı durumunda olan ulaşım, nakliye gibi işlerin görülmesinde kullanılan yük ve binek hayvanlarının halkın %73'ünde bulunduğu bilinmektedir. Özellikle merkep en fazla tercih edilen yük ve binek hayvanları arasında yer alır.

4.1) Kaza Merkezinde Büyük Baş Hayvancılık

Temettuat defterleri incelendiğinde büyükbaş hayvanların sağman yani süt veren ve vermeyen olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Kazada sağman hayvanlardan karasığır, manda, camus ve inek mevcuttur. Bu hayvanların sütünden faydalanılırken dana, sığır, manda, malak, camus, inek ve tosunun daha çok etinden yararlanılmaktadır.

Tablo 5: Merkez Mahallelere Göre Sağman Karasığır, Camus, Manda ve İnek Yetiştiren Hane Sayısı

Mahalleler	Sağman Karasığır Yetiştiren Hane	Sağman Camus Yetiştiren Hane	Sağman Manda Yetiştiren Hane	Sağman İnek Yetiştiren Hane	TOPLAM
Kurşunlu	24	-	-	3	27
Atmaca	4	1			5
Demirtaş	2	1	3	20	26

Kadı Hayrettin	-	-	19	13	32
İplikçi Yunus	13	12	-	-	25
Hoca Sinan	11	5	-	-	16
Tura Bey	8	5	-	-	13
Mürsel	16	14	-	-	30
Sufiler	-	-	-	14	14
Divane Hızır	-	-	10	-	10
Saray	9	-	-	-	9
Mahalle-i Cedid	1	-	-	-	1
Cami-i Kebir	4	-	-	-	4
Ermeniyan	-	-	-	-	-
Toplam	92	38	32	50	212

Tablo 5'e göre Bergama'da 1840 tarihinde toplam 92 hanede sağman karasığır, 38 hanede sağman camus, 32 hanede sağman manda, 50 hanede ise sağman inek besiciliği yapılmaktadır. Toplamda çıkan 212 hane salt sağman hayvan yetiştirilen hane sayısı değildir. Sağman karasığır yetiştiren bir hane, aynı zamanda sağman camus veya sağman inek de yetiştirebildiğinden, her bir tablo kutucuğuna bu kayıt tekrar girilmiştir.

Tablodan anlaşıldığı kadarıyla halk; sağman karasığır, sağman camus, sağman manda ve sağman ineği şahsi ihtiyaçları için beslemekte, bunlardan ticari amaç gütmemektedir.

Tablo 6: Merkez Mahallelere Göre Sağman Karasığır, Camus, Manda ve İnek Sayısı

Mahalleler	Sağman Karasığır	Sağman Camus	Sağman Manda	Sağman İnek	TOPLAM
Kurşunlu	34	-	-	3	37
Atmaca	4	5	-	-	9
Demirtaş	2	1	3	20	26
Kadı Hayrettin	-	-	19	13	32
İplikçi Yunus	40	28	-	-	68
Hoca Sinan	16	12	-	-	28
Tura Bey	8	10	-	-	18
Mürsel	16	14	-	-	30
Sufiler	-	-	-	14	14
Divane Hızır	-	-	12	-	12
Saray	21	-	-	-	21
Mahalle-i Cedid	1	-	-	-	1

Cami-i Kebir	4	-	-	-	4
Ermeniyan	-	-	-	-	-
Toplam	130	70	35	50	280

Bergama'nın merkez mahallelerine bakıldığında toplam kayıtlı sağman karasığır, sağman camus, sağman inek, sağman manda sayısının 280 olduğu görülmektedir. Bunlardan sağman karasığır 130, sağman camus 70, sağman manda 35, sağman inek sayısı 50'dir. İplikçi Yunus Mahallesi'nde 68 sağman büyükbaş hayvan bulunmaktadır. Ermeni Mahallesi'nde ise sağman büyükbaş hayvan besiciliği yapılmamaktadır.

Mahallelerde dana, sığır, manda, malak camus, inek ve tosun sayılarının toplamı 128'dir. Hayvanların dağılımı ise sırasıyla şu şekildedir: Kurşunlu 41, Mürsel 19, Divane Hızır 10, Atmaca 7, Ermeni Mahallesi 6, Saray 6, Cami-i Kebir 4, Hoca Sinan 4, İplikçi Yunus 3, Sufiler 3, Demirtaş 2, Mahalle-i Cedit 2 ve Tura Bey'de 1'dir. Kadı Hayrettin Mahallesi'nde ise bu sınıfa dâhil olabilecek büyükbaş hayvan mevcut değildir.

4.2) Küçükbaş Hayvancılık

Kaza merkezinde küçükbaş hayvancılığın büyükbaş hayvancılığa nazaran daha fazla yapıldığını söylemek mümkündür. Temettuat defterlerinde küçükbaş hayvan türlerinden yalnızca koyun ve keçiye rastlanmaktadır. Defterlerde keçi kelimesi yine "keçi" olarak geçerken koyun ismi Arapçada koyun anlamına gelen "ganem" kelimesinin çoğulu¹⁴ olan "ağnam" şeklinde kaydedilmiştir. Kaza merkezinde küçükbaş hayvanlardan yalnızca koyun yetiştiriciliği yapılmaktadır. Köy ve nahiyelerde koyunun yanında az da olsa keçi de yetiştirilmektedir.

Kaza merkezinde yer alan Kadı Hayrettin Mahallesi'nde 1 hanede 32, İplikçi Yunus Mahallesi'nde 3 hanede 630, Tura Bey Mahallesi'nde 1 hanede 80, Mürsel Mahallesi'nde 1 hanede 80, Sufiler Mahallesi'nde 1 hanede 50, Divane Hızır Mahallesi'nde 2 hanede 200, Saray Mahallesi'nde 16 hanede 984, Mahalle-i Cedit'de 13 hanede 952, Cami-i Kebir Mahallesi'nde 5 hanede 149 koyun yetiştiriciliği yapılmaktadır. Kazadaki 43 hanede toplam 3.157 koyun yetiştirilmektedir. Küçükbaş hayvan yetiştiren hanelerin kazadaki toplam haneye oranı %5'tir.

Temettuatlarda koyunun sağman olup olmadığı hakkında bilgi verilmemektedir. Ancak kaza merkezinde halkın küçükbaş hayvancılığı yününden faydalanmak için yaptığını icra edilen meslekler incelendiğinde söylemek mümkündür. Zira defterde muhtablık mesleğinin yani kıl dokuyan esnafın bulunması bunun göstergesidir. Kaza merkezinde toplam 18 hane reisi muhtablık ile meşgul olmaktadır¹⁵.

4.3) Yük ve Binek Hayvanları

Binek hayvanları düşünüldüğünde akla ilk olarak gelen attır. Göçebe hayat tarzını benimseyen eski Türklerden beri hem ulaşım hem yük taşıma ve hatta bir ticaret aracı¹⁶ olarak atın yeri önemlidir. Taşıma ve ulaşım aracı işlevi gören merkep de bir o kadar önemli bir yere sahiptir. Hatta kaza merkezine bakıldığında merkebin beygir sayısından

¹⁴Şemseddin Sami, "Ganem", *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, 14. Baskı, İstanbul 2005, s. 970

¹⁵BOA.ML.VRD.TMT.d.1578; BOA.ML.VRD.TMT.d.1580; BOA.ML.VRD.TMT.d.1583

¹⁶Tuncer Baykara, *Türk Milli Kültürü*, İzmir 1997, s. 164

daha fazla olduğu söylenebilir. Bunların dışında yük ve binek hayvanı sınıfından arazi sürmek için kullanılan öküz, koşum karasığır ve koşum camus da yetiştirilmektedir. Ancak kazada her hanenin arazisini sürebileceği bir hayvanı bulunmamaktadır.

Tablo 7: Merkez Mahallelerde Yük ve Binek Hayvanları Sahibi Hane Sayısı

Mahalleler	Öküz	Katır	Beygir	Deve	Kısrak	Merkep	Koşum Karasığır	Koşum Camus	TOPLAM
Kurşunlu	12	-	22	6	-	49	-	-	89
Atmaca	1	-	7	-	-	3	-	-	11
Demirtaş	-	-	3	-	-	15	-	-	18
Kadı Hayrettin	4	-	15	-	2	37	-	-	58
İplikçi Yunus	8	-	12	2	3	21	-	-	46
Hoca Sinan	-	-	3	-	-	19	9	4	35
Tura Bey	-	-	5	1	5	-	3	3	17
Mürsel	-	-	9	2	-	42	3	-	56
Sufiler	8	-	3	-	1	34	-	-	46
Divane Hızır	3	-	13	-	1	22	-	-	39
Saray	-	-	23	-	14	31	49	10	127
Mahalle-i Cedid	-	1	13	-	6	20	5	2	47
Cami-i Kebir	-	-	16	-	2	27	1	-	46
Ermeniyan	-	-	13	-	-	8	-	-	21
TOPLAM	36	1	157	11	34	328	70	19	656

1839/40 yıllarında Bergama'da toplam 656 hanede yük ve binek hayvanı mevcuttur. Bu miktar tüm hane reislerinin yaklaşık olarak %78'ine tekabül etmektedir. Bu grup içinde en fazla beslenen yük ve binek hayvanı, 328 hanede mevcut olan merkeptir. Arkasından 157 hane tarafından sahip olunan beygir gelmektedir. Ulaşım ve nakliye ihtiyacının daha çok bu hayvanlarla sağlandığı o devirde Bergama'daki toplam hane sayısına göre bu sayının az olduğu görülmektedir. Devenin yük ve binek hayvanı olarak çok fazla tercih edilmediği tespit edilmiştir.

Tablo 8: Merkez Mahallelerde Yük ve Binek Hayvanları Sayısı

Mahalleler	Öküz	Katır	Beygir	Deve	Kısrak	Merkep	Koşum Karasığır	Koşum Camus	TOPLAM
Kurşunlu	28	-	22	21	-	48	-	-	119
Atmaca	2	-	7	-	-	3	-	-	12
Demirtaş	-	-	3	-	-	15	-	-	18
Kadı Hayrettin	8	-	22	-	2	37	-	-	69
İplikçi Yunus	11	-	12	14	37	21	-	-	95
Hoca Sinan	-	-	4	-	-	19	14	4	41
Tura Bey	-	-	5	6	5	12	4	3	35
Mürsel	-	-	9	5	-	42	3	-	59
Sufiler	8	-	4	-	1	43	-	-	56
Divane Hızır	10	-	13	-	1	22	4	-	50
Saray	-	-	31	-	49	31	67	10	188
Mahalle-i Cedid	-	1	13	-	20	40	5	2	81

Cami-i Kebir	-	-	16	2	-	28	1	-	47
Ermeniyan	-	-	13	-	-	8	-	-	21
TOPLAM	67	1	174	48	115	369	98	19	872

1840 tarihinde Bergama'nın mahallelerinde yük ve binek hayvanlarının toplam sayısı 872'dir. Bunların başında yetiştirilen hane sayısına paralel olarak merkep, sonrasında da at gelmektedir. Kısarak sayısı 115'tir. Tarımda önemli bir yere sahip olan öküz, koşum karasığır ve koşum camus sayısı toplam 184'tür.

4.3) Arıcılık

Osmanlı'da, arıcılık üzerinden alınan vergiler, arşiv kaynaklarına ve bunlar arasında bilhassa tahrir defterlerine "resm-i kivâre", "kevvâre", "resm-i kovan", "öşür-i asel" gibi isimlerle kaydedilmiştir. Osmanlı kanunnamelerinde ise arıcılıktan öşür ve resm denilen verginin alındığından bahsedilmektedir. Arı yetiştiriciliği yapan kişiden vergi almanın temel şartlarından birisi arıların üretim yapmasıdır. Eğer kovanlarda mahsul var ise bunun karşılığında vergi alınır, üretim yok ise reayadan vergi talep edilmezdi¹⁷.

Tablo 9: Bergama'da Arıcılık

Mahalle Adı	Kovan Sayısı	Gelir (kuruş)	Toplam Hane
Kurşunlu	183	1.830	6
Atmaca	779	7.790	7
Demirtaş	400	4.000	5
Kadı Hayrettin	800	8.000	11
İplikçi Yunus	261	2.610	5
Hoca Sinan	9	90	3
Tura Bey	86	860	5
Mürsel	803	8.030	15
Sufiler	371	3.710	6
Divane Hızır	1.139	11.390	8
Saray	163	1.630	4
Mahalle-i Cedid	48	480	2
Cami-i Kebir	51	510	4
Ermeniyan	-	-	-
TOPLAM	5.093	50.930	81

Tabloya bakıldığında arıcılığın Bergama ekonomisinde önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Görüldüğü üzere Bergama'da Ermeni Mahallesi haricinde tüm mahallelerde arıcılık yapılmaktadır. Toplam 81 hane arıcılıkla uğraşmaktadır. Kaza merkezinde toplam hane sayısının 844 olduğu göz önünde bulundurulduğunda Bergama'da bahsedilen dönemde arıcılık yapanlar, nüfusun yaklaşık %10'una denk gelmektedir. En fazla kovan Divane Hızır Mahallesinde olup sayısı 1.139'dur. Bergama kazasında tek bir kovanın değeri 10 kuruştur. Kaza merkezinde toplam kovan sayısı 5.093 olup bunlardan elde edilen gelir 50.930 kuruştur.

¹⁷İbrahim Solak, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Arıcılık", Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı, Selçuk Üniversitesi Matbaası, Eylül 2013, s. 349-350

5) NAHİYELERDE HAYVANCILIK

5.1) Büyükbaş Hayvancılık

Temettuat defterlerine kayıtlı Nevahi-i Bergama Kazasına bağlı Poyracık, Hatunili ve Kınık yerleşim birimlerinde sağman manda yetiştiriciliğinden bahsetmek mümkündür. Yalnızca Poyracık'ta sağman manda dışında 4 hanede sağman camus yetiştirilmektedir. Toplam sağman manda sayısı 115'tir. Sağman inek ve sağman karasığır yetiştirilmediği tespit edilmiştir.

Tablo 10: Nevahi-i Bergama'da Sağman Karasığır, Camus, Manda ve İnek Yetiştiren Hane Sayısı

Yerleşim Adı	Sağman Karasığır Yetiştiren Hane	Sağman Camus Yetiştiren Hane	Sağman Manda Yetiştiren Hane	Sağman İnek Yetiştiren Hane	TOPLAM
Poyracık	-	4	32	-	36
Hatunili	-	-	36	-	36
Kınık	-	-	47	-	47
Toplam	0	4	115	0	119

Tablo 11: Nevahi-i Bergama'da Sağman Karasığır, Camus, Manda ve İnek Sayısı

Yerleşim Adı	Sağman Karasığır	Sağman Camus	Sağman Manda	Sağman İnek	TOPLAM
Poyracık	-	9	41	-	50
Hatunili	-	-	44	-	44
Kınık	-	-	60	-	60
Toplam	0	9	145	0	154

Tablo 13'e göre toplam 154 sağman büyükbaştan 145'i sağman mandadan oluşmaktadır. Bu sayının 41'i Poyracık, 44'ü Hatunili ve 60'ı Kınık'tadır. Bunların dışında Poyracık'ta 4 hane reisi 9 sağman camus besiciliği yapmaktadır.

Temettuat defterleri kayıtlarına göre Bergama nahiyelerinde toplam 284 dana, sığır, manda, malak, camus, inek ve tosun besiciliği yapılmaktadır. Bunların 109'u Poyracık, 68'i Hatunili, 107'si Kınık'tadır.

5.2) Küçükbaş Hayvancılık

Aşağıdaki tabloya göz atıldığında toplam 21 hanede 1.100 koyun/keçi yetiştirildiği görülmektedir. Bunların 18 hane reisi tarafından yetiştirilen 1.028 adedi Kınık Nahiyesi'ndedir. Nahiyelerde toplam 120 keçi, 980 koyun besiciliği yapılmaktadır.

Tablo 12: Nevahi-i Bergama'da Küçükbaş Hayvan Sahibi Hane Sayısı

Yerleşim adları	Koyun/Keçi Sahibi Hane Sayısı	Toplam Koyun/Keçi Sayısı
Poyracık	1	35
Hatunili	2	37
Kınık	18	1.028
Toplam	21	1.100

5.3) Yük ve Binek Hayvanları

Yük ve binek hayvanları sayısı toplam 1.338'dir. Nahiyelerdeki toplam 679 hane sayısı göz önünde bulundurulduğunda bir haneye yaklaşık 2 yük ve binek hayvanı düşmektedir.

Tablo 13: Nevahi-i Bergama Yük ve Binek Hayvanları Hane Sayısı

Yerleşim Adları	Öküz	Katır	Beygir	Deve	Kısrak/Tay	Merkep	Koşum Karasığır	Koşum Camus	TOPLAM
Poyracık	76	-	7	-	2	116	-	14	215
Hatunili	63	-	22	-	1	88	-	10	184
Kınık	102	2	41	-	5	210	1	13	374
Toplam	241	2	70	0	8	414	1	37	773

Nevahi-i Bergama'ya bakıldığında merkep sahibi hane reisi sayısından sonra öküz yetiştiren hane reisi sayısı gelmektedir. Bu durumda nahiyelerde de tarımın ekonomi için önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Merkep sahibi 414 haneden 210'u Kınık, 116'sı Poyracık, 88'i Hatunili'ndedir. Öküz yetiştiren hane dağılımı ise nahiyelere göre şöyledir, 102 Kınık, 76 Poyracık, 63 Hatunili'nde olmak üzere toplam 241'dir. Temettuat defterlerine göre Nevahi-i Bergama'da deve yetiştiren hane reisi yoktur.

Tablo 14: Nevahi-i Bergama'da Yük ve Binek Hayvanları Sayısı

Yerleşim Adı	Öküz	Katır	Beygir	Deve	Kısrak/Tay	Merkep	Koşum Karasığır	Koşum Camus	TOPLAM
Poyracık	270	-	8	-	2	153	-	28	461
Hatunili	134	-	29	-	1	91	-	22	277
Kınık	209	2	94	-	5	257	2	31	600
Toplam	613	2	131	0	8	501	2	81	1.338

5.4) Arıcılık

Bergama nahiyelerine bakıldığında, Poyracık'ta 9 Hatunili'nde 16 ve Kınık'ta 18 olmak üzere toplam 43 hanede arıcılık yapılmaktadır. 416 olan kovan sayısından elde edilen gelir miktarı 4.160 kuruştur.

Tablo 15: Nevahi-i Bergama'da Arıcılık

Yerleşim Adı	Kovan Sayısı	Gelir (kuruş)	Toplam Hane
Poyracık	84	840	9
Hatunili	166	1.660	16
Kınık	166	1.660	18
Toplam	416	4.160	43

6) KÖYLERDE HAYVANCILIK

6.1) Büyükbaş Hayvancılık

Temettuat defterlerine kayıtlı toplam 28 köy bulunmasına rağmen bunların yalnızca 9'unda sağman büyükbaş hayvan yetiştiriciliği yapılmaktadır. Sağman karasığır yetiştiren hane sayısı 121'dir ve diğer sağman büyükbaş hayvanların yetiştirildiği hane sayısının toplamının üzerindedir. En fazla sağman karasığır yetiştiren hane Göçbeyli Karyesi'ndedir ve bu hanelerin sayısı 48'dir. Bölcek, Sarıcalar, Göçbeyli, Aşağıkırklar karyelerinde sağman karasığır ve sağman camus yetiştirilirken Soğancı, Cumalı, Kocaömerli, Dünderlı ve Tekkederesi köylerinde sağman inek ve sağman manda yetiştirilmektedir.

Tablo 16: Köylerde Sağman Karasığır, Camus, Manda ve İnek Yetiştiren Hane Sayısı

Köyler	Sağman Karasığır Yetiştiren Hane	Sağman Camus Yetiştiren Hane	Sağman Manda Yetiştiren Hane	Sağman İnek Yetiştiren Hane	TOPLAM
Bölcek	22	15	-	-	37
Sarıcalar	34	4	-	-	38
Göçbeyli	48	14	-	-	62
Aşağıkırklar	17	8	-	-	25
Soğancı	-	-	-	2	2
Cumalı	-	-	6	-	6
Kocaömerli	-	-	7	-	7
Dünderlı	-	-	12	1	13
Tekkederesi	-	-	-	21	21
TOPLAM	121	41	25	24	211

Tablo 19 incelendiğinde Bergama köylerinde toplam 289 sağman büyükbaş hayvan yetiştirildiği görülmektedir. Hayvan sayısının besicilik yapan hane sayısından fazla olması o hanede birden fazla hayvan yetiştirildiğinin göstergesidir. Bu hayvanlar arasında en fazla sağman karasığır yetiştirilmektedir ve yetiştiren hane başına yaklaşık 1 sağman karasığır düşmektedir. Yani kaza merkezinde olduğu gibi köylerde de sağman hayvan yetiştiriciliğinin ticaretten çok halkın kendi ihtiyacını karşılamaya yönelik olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Tablo 17: Köylerde Sağman Karasığır, Camus, Manda ve İnek Sayısı

Köyler	Sağman Karasığır	Sağman Camus	Sağman Manda	Sağman İnek	TOPLAM
Bölcek	32	18	-	-	50
Sarıcalar	47	4	-	-	51
Göçbeyli	55	16	-	-	71
Aşağıkırklar	35	12	-	-	47
Soğancı	-	-	-	8	8
Cumalı	-	-	6	-	6
Kocaömerli	-	-	9	-	9
Dünderlı	-	-	19	2	21
Tekkederesi	-	-	-	26	26
TOPLAM	169	50	34	36	289

Köylerde dana, sığır, manda, camus, inek ve tosun sayılarına baktığımızda sağman büyükbaş hayvan sayısına göre arada ciddi bir fark olduğunu söylemek mümkündür. Bergama'nın bütün köylerde sağman hayvan besiciliği yapılmamasına karşın bu köylerin tamamında dana, sığır, manda, camus, inek ve tosun besiciliği yapılmaktadır. Toplam 1.246 olan bu sayıya göre adı geçen hayvanlardan hemen hemen tüm hanelerde en az bir tane yetiştirilmektedir.

Tablo 18: Köylerde Dana, Sığır, Manda, Malak, Camus, İnek ve Tosun Sayıları

Köyler	Dana, Sığır, Manda, Malak, Camus, İnek ve Tosun Sayısı
Bölcek	27
Sarıcalar	9
Göçbeyli	35
Çan	36
Uşaklar	75
Avretlü	54
Badem Alanı	30
Aşağı Kırklar	46
Soğancı	14
Çam	39
Küçükkaya	24
Ilıca	80
Bağcılar	16
Cumalı	36
Kocaömerli	32
Işıklar	31
Dündarlı	8
Korkaburun	13
Mandır	11
Hamzahocalı	32
Karahıdırlı	54
Köseler	60
Günler	57
Kebirbaba	90
Armağanlar	133
Esenli	30
Örenli	135
Tekkederesi Köyü	39
TOPLAM	1.246

6.2) Küçükbaş Hayvancılık

Bergama köylerinde koyun/keçi sayısının 1.489 olduğunu görülmektedir. Bu sayının 666'sı keçi 823'ü koyundur. Defterlerde kayıtlı olan köylerden 17 hane reisi keçi 38 hane reisi ise koyun besiciliği ile uğraşmaktadır. Köyler arasında en fazla koyun/keçi yetiştiren 416 ile Göçbeyli Köyü'dür. Uşaklar, Cumalı, Korkaburun, Mandır, Hamzahocalı, Karahıdırlı, Kebirbaba, Esenli, Örenli ve Tekkederesi köylerinde koyun yetiştiriciliği yapılmamaktadır.

Tablo 19: Köylerde Küçükbaş Hayvan Sahibi Hane ve Koyun/Keçi Sayısı

Köyler	Koyun/Keçi Sahibi Hane Sayısı	Toplam Koyun/Keçi Sayısı
Bölcek	2	31
Sarıcalar	3	114
Göçbeyli	7	416
Çan	3	96
Avretlü	4	37
Badem Alanı	1	3
Aşağı Kırklar	2	90
Soğancı	4	80
Çam	1	60
Küçükkaya	1	10
Ilıca	4	93
Bağcılar	2	180
Kocaömerli	2	60
Işıklar	2	65
Dündarlı	1	80
Karahıdırlı	1	8
Köseler	1	7
Günler	1	40
Kebirbaba	0	0
Armağanlar	13	437
Toplam	55	1.489

6.3) Yük ve Binek Hayvanları

Bergama köylerinde yük ve binek hayvanının sayısı incelendiğinde toplamda hane sayısından daha fazla olan 1.762 gibi bir sayı ile karşılaşılmaktadır. Bunun sebebi her bir hanede birden fazla yük ve binek hayvanı yetiştirilmesinden ileri gelmektedir. 791 hane ile merkep, kaza merkezinde olduğu gibi köylerde de yetiştirilen hayvanlar arasında sayısı en fazla olan yük ve binek hayvanıdır. Merkepten sonra sırayı beygirin aksine ziraatın temel direği olan öküz almaktadır. Bu durum, Bergama köylerinde tarımsal meşguliyetin kaza merkezine kıyasla daha fazla yapıldığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Tablo 20: Köylerde Yük ve Binek Hayvanları Sahibi Hane Sayısı

Köyler	Öküz	Katır	Beygir	Deve	Kısrak/Tay	Merkep	Koşum Karasığır	Koşum Carnus	TOPLAM
Bölcek	-	-	11	8	2	34	20	10	85
Sarıcalar	-	-	13	10	2	46	37	3	111
Göçbeyli	1	-	28	1	2	80	62	17	191
Çan	18	-	9	9	-	26	-	-	62
Uşaklar	25	1	4	1	-	39	-	-	70
Avretlü	19	-	10	-	-	21	-	-	50
Badem Alanı	10	-	7	-	-	13	-	-	30
Aşağıkırklar	-	-	17	7	4	7	14	3	52

Soğancı	26	-	21	-	18	17	-	-	82
Çam	14	-	12	1	-	21	-	-	47
Küçükaya	13	-	6	-	-	14	-	-	33
Ilıca	17	-	19	-	4	28	-	-	68
Bağcılar	1	-	1	-	-	3	-	-	5
Cumalı	41	-	13	-	-	45	-	1	100
Kocaömerli	26	-	6	1	-	33	-	1	67
Işıklar	3	-	-	-	-	15	-	1	19
Dündarlı	8	-	-	-	-	14	-	5	27
Mandır	5	-	-	-	-	5	-	-	10
Korkaburun	4	-	-	-	-	9	-	-	13
Hamzahocalı	31	-	8	-	-	33	-	-	72
Karahıdırlı	24	-	9	-	-	41	-	2	76
Köseler	28	-	2	-	-	30	-	-	60
Günler	19	-	7	-	-	30	-	-	56
Kebirbaba	13	-	7	1	2	25	2	1	51
Armağanlar	45	-	19	-	1	74	2	1	142
Esenli	8	-	2	-	-	13	-	-	23
Örenli	37	-	11	-	3	57	2	-	110
Tekkederesi Köyü	18	-	10	3	1	18	-	-	50
TOPLAM	454	0	252	42	39	791	139	45	1.762

Tablo 21: Köylerde Yük ve Binek Hayvanları Sayısı

Köyler	Öküz	Katır	Beygir	Deve	Kısrak/Tay	Merkep	Koşum Karasığır	Koşum Camus	TOPLAM
Bölcek	-	-	27	14	3	36	43	42	165
Sarıcalar	-	-	17	30	2	56	59	6	170
Göçbeyli	2	-	30	7	2	88	136	33	298
Çan	35	-	12	26	-	26	-	-	99
Uşaklar	48	1	10	2	-	59	-	-	120
Avretlü	39	-	18	-	-	21	-	-	78
Badem Aları	14	-	7	-	-	13	-	-	34
Aşağıkırklar	-	-	40	15	18	7	34	9	123
Soğancı	52	-	39	-	36	20	-	-	147
Çam	31	-	12	4	-	26	-	-	73
Küçükaya	29	-	7	-	-	25	-	-	61
Ilıca	38	-	41	-	21	31	-	-	131
Bağcılar	2	-	5	-	-	4	-	-	11
Cumalı	76	-	13	-	-	52	-	-	141
Kocaömerli	52	-	12	3	-	40	-	2	109
Işıklar	6	-	-	-	-	17	-	2	25
Dündarlı	14	-	-	-	-	17	-	10	41
Korkaburun	8	-	-	-	-	9	-	-	17
Mandır	9	-	-	-	-	5	-	-	14
Hamzahocalı	60	-	8	-	-	34	-	-	102
Karahıdırlı	51	-	9	-	-	45	-	2	107
Köseler	56	-	2	-	-	33	-	-	91

Günler	35	-	9	-	-	35	-	-	79
Kebirbaba	24	-	17	4	8	49	2	2	106
Armağanlar	89	-	46	-	2	-	5	2	144
Esenli	17	-	6	-	-	20	-	-	43
Örenli	73	-	20	-	8	115	2	-	218
Tekkederesi	32	-	10	8	6	18	-	-	74
Toplam	892	1	417	113	106	901	281	110	2.821

Yük ve binek hayvanlarından merkep ve öküz yetiştiren hane sayısına paralel olarak merkep sayısı 901, öküz sayısı 892'dir. Hayvan sayısının hane sayısından fazla olmasının sebebi bir hanede birden fazla hayvan yetiştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Toplamda 2.821 yük ve binek hayvanının merkep ve öküzden sonraki sıralaması; 417 beygir, 281 koşum karasığır, 113 deve, 110 koşum manda, 106 kısırak/tay şeklindedir.

6.4) Arıcılık

Temettuat kayıtlarına göre kaza merkezine nazaran Bergama köylerinde daha az sayıda kovana rastlanmaktadır. Kebirbaba ve Dünderlı Karyeleri haricinde tüm köylerde arıcılık yapılmaktadır. 227 hanede 2.967 kovan bal üretilmekte olup bu kovanlardan elde edilen gelir 29.670 kuruştur.

Tablo 22: Bergama Köyleri'nde Arıcılık

Köy Adı	Kovan Sayısı	Gelir (kuruş)	Toplam Hane
Bölcek	33	330	7
Sarıcalar	142	1.420	24
Göçbeyli	155	1.550	21
Çan	48	480	4
Uşaklar	81	810	13
Avretlü	119	1.190	9
Bademalanı	26	260	6
Aşağıkırklar	57	570	8
Soğancı	137	1.370	8
Çam	302	3.020	15
Küçükçaya	42	420	5
Ilıca	255	2.550	16
Bağcılar	162	1.620	2
Cumalı	38	380	8
Kocaömerli	87	870	11
Işıklar	34	340	4
Dünderlı	0	0	0
Korkaburun	32	320	3
Mandır	28	280	3
Hamzahocalı	14	140	3
Karahıdırlı	41	410	7
Köseler	156	1.560	15
Günler	18	180	2
Kebirbaba	0	0	0
Armağanlar	124	1.240	18
Esenli	808	8.080	11
Örenli	18	180	2

Tekkederesi	10	100	2
Toplam	2.967	29.670	227

Sonuç

Bakırçay Havzası'nın verimli toprakları üzerinde kurulmuş olan Bergama'nın, kaza merkezi, nahiye ve köylerinin XIX. yüzyıl ortalarındaki tarım ve hayvancılık faaliyetlerine, temettuat defterleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. 1840 yılına ait on iki adet temettuat defterine göre kazanın arazi miktarı, bu arazilerin kaza merkezi, nahiye ve köylere göre dağılımı incelenmiştir. Buna göre; Bergama arazisinin büyük bir kısmının hem kaza merkezinde hem nahiyelerde hem de köylerde tarladan oluştuğu tespit edilmiştir. Kaza merkezinde tarla olarak ayrılmış arazinin toplamı 12.051.5 dönümdür. Bu arazinin 6.438.5 dönümü Müslümanlara, 5.511 dönümü Rumlara, 102 dönümü ise Ermeni tebaaya aittir. Nevahi-i Bergama bünyesindeki arazinin toplam 11.730 dönümü, köy arazinin de 24.153.5 dönümü tarlaya ayrılmıştır. Kaza genelinde bağ olarak kullanılan arazinin tarlaya göre daha az olduğu görülmektedir. Bu durum incelenen dönemde Bergama'da yaşayan hane reislerinin bağıcılığı bir geçim kaynağı olarak görmekten çok kendi ihtiyaçlarını gidermek için yaptıklarını düşündürmektedir. Bergama arazileri temettuat kayıtlarına göre genel anlamda tarla ve bağ olarak sınıflandırılmıştır. Ancak tarlaların niteliği mezru veya gayri mezru olarak belirtilmediğinden 1839/40 tarihinde bu arazinin ne kadarının ekilidikili arazi olduğunu belirlemek pek mümkün değildir. Kaza merkezinde hemen her Müslüman aile küçük dönümler halinde tarla, bağ, bahçeye sahip iken, toprak sahibi gayrimüslimlerin genellikle büyük dönümlü arazilerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Bunun nedeni büyük toprak sahiplerinin çiftçilik ve reñberliğin yanında kasaplık, mumculuk, terzilik, değirmencilik, muhtablık gibi farklı işlerle de meşgul olarak daha fazla gelire sahip olmalarından ve ayrıca sahip oldukları toprakları eşi veya kardeşi ile müşterek olarak paylaşmalarından kaynaklanabilir.

Bergama genelinde hayvan potansiyelini yansıtmaması bakımından da önemli bilgiler elde edilmiştir. Kaza merkezinde 429 olan büyükbaş hayvan sayısı, bu sektörden ticari amaç güdülmeyeceğine işaret etmektedir. Bu hayvanlardan daha çok tarla sürmek için gücünden veya sağman olarak sütünden faydalandığı bilinmektedir. Sağman hayvan yetiştiriciliğinin ticaretten çok halkın kendi ihtiyacını karşılamaya yönelik olduğu tespit edilmiştir. Ancak aynı durum küçükbaş hayvancılık ve arıcılık için geçerli değildir. Etinden ve sütünden faydalanılan koyun/keçi sayısı Bergama genelinde bir hayli fazladır ve ekonomik getirisi büyükbaş hayvancılıktan daha yüksektir. Arıcılık da koyun/keçi yetiştiriciliği gibi Bergama'nın önemli geçim kaynakları arasında yer almaktadır. Ulaşım, nakliye gibi işlerin görülmesinde kullanılan yük ve binek hayvanlarının halkın hemen hemen tamamında bulunduğu bilinmektedir. Özellikle merkep en fazla tercih edilen yük ve binek hayvanları arasında yer alır. Devenin ise yük ve binek hayvanı olarak çok fazla tercih edilmediği tespit edilmiştir. Bergama köylerinde ise yük ve binek hayvanı sayısı incelendiğinde toplamda hane sayısından daha fazla hayvan sayısı ile karşılaşılacaktır. Bunun sebebi her bir hanede birden fazla yük ve binek hayvanı yetiştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Merkepten sonra sırayı beygirin aksine ziraatın temel direği olan öküz almaktadır. Bu durum, Bergama köylerinde tarımsal meşguliyetin fazla olduğunun bir göstergesidir.

Kaynaklar**A) Arşiv Kaynakları****a. Başbakanlık Osmanlı Arşivi****a.a. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye Nezareti Varidat Muhasebesi Temettuat Defterleri**

BOA.ML.VRD.TMT.d. 1578.
 BOA.ML.VRD.TMT.d. 1579.
 BOA.ML.VRD.TMT.d. 1580.
 BOA.ML.VRD.TMT.d. 1581.
 BOA.ML.VRD.TMT.d. 1582.
 BOA.ML.VRD.TMT.d. 1583.
 BOA.ML.VRD.TMT.d. 1584.
 BOA.ML.VRD.TMT.d. 1585.
 BOA.ML.VRD.TMT.d. 1586.
 BOA.ML.VRD.TMT.d. 16011.
 BOA.ML.VRD.TMT.d. 17560.
 BOA.ML.VRD.TMT.d. 17561.

a.b. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Nüfus Defterleri

BOA.NFS.d.1274.
 BOA.NFS.d.1278.

a.c. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Belgesi

BOA.DH.MUİ.24/2.

a.d. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti İdare Evrakı

BOA.DH.İD. 183/19.

a.e. Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dahiliye

BOA.İ.DH. 1492/1330.

a.f. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Şura-yı Devlet Defterleri

BOA.ŞD.1443/6.

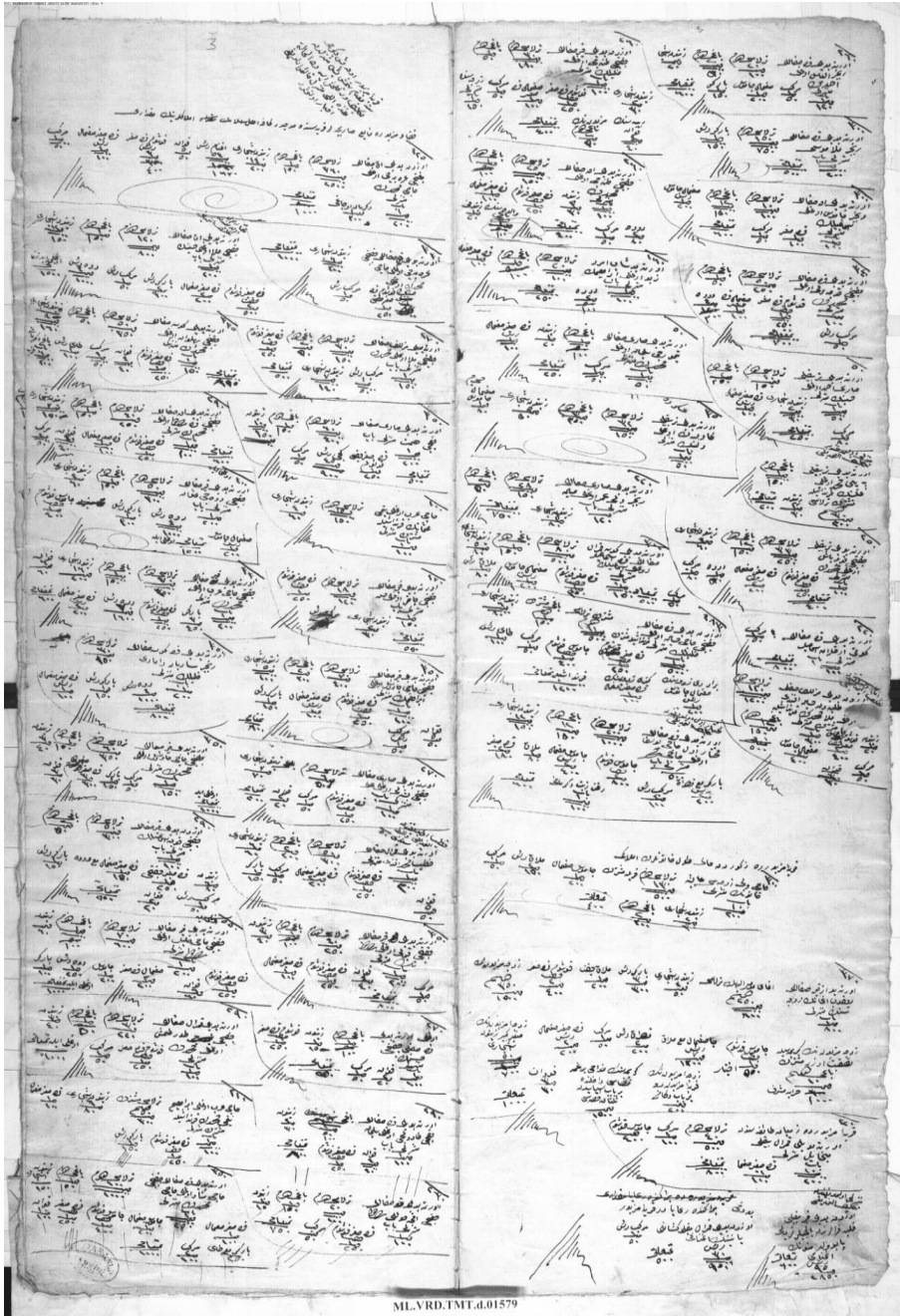
B) Salnameler

Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 5, 1300/1883, s. 151.
Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 6, 1301/1884, s. 112.
Salname-i Vilayet-i Aydın, Def'a 25, 1326/1908, s. 310.

C) Tetkik Eserler

Baykara, Tuncer. *Türk Milli Kültürü*, İzmir 1997.
 Bayatlı, Osman. *Bergama'da Yakın Tarih*, Cilt 2, Haz. Halim Yazıcı- Bekir Yurdakul, Bergama Belediyesi Yayınları, İzmir 2016.
 Gençoğlu, Mustafa, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 2, Yıl 2011, ss. 29-50.
 Ortalı, İlber. *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK., Ankara 2011
 Öztürk, Sait. "Türkiye'de Temettuat Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2003, ss. 287-304.
 Solak, İbrahim. "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Arıcılık", Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı, Selçuk Üniversitesi Matbaası, Eylül 2013, ss. 347-355
 Şahin, İlhan. "Nahiye", *DİA*, Cilt.32, 2006, ss. 306-308
 Şemseddin Sami. *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, 14. Baskı, İstanbul 2005.

Ekler

ML.VRD.TMT.d.01579

Ek 1. 1579 numaralı Bergama Temettuat Defteri (ML.VRD.TMT.d.1579.00002)

Ek 2. 1582 numaralı Bergama Temettuat Defteri (ML.VRD.TMT.d.01582.00006)